

Mészáros Zoltán

∴ Szabadkai Történelmi Levéltár, Szabadka
∴ mzolta@gmail.com

AZ 1944–45-ÖS ESEMÉNYEK MINŐSÍTÉSEI (II.)

Qualifications of the 1944-45 Events (II)

A tanulmány témája a titói hatalom 1944–45-ös megalapozása idején, a Vajdaságban és a horvátországi Baranyában történt események lehetséges minősítéseinek számbavétele. A szerző sorra veszi az 1944–45-ben történt események kapcsán a közéletben elhangzott, leírt minősítéseket, és az eddig feltárt ismeretek alapján értékeli és támpontokat keres egy-egy minősítés igazolásához vagy cáfolásához.

Kulcsszavak: katonai közigazgatás, igazságszolgáltatás, ártatlanság, bűnösség, bosszú, vérbosszú, magyargyűlölet, magyarirtás, genocídium, mártír, vértanú, propaganda, Tito, partizánok

A GENOCÍDIUM – BŰNTETT POLITIKAI ELHATÁROZÁSBÓL

Súlyos vád, és a közelmúlt szerb közbeszédében külön súllyal is bír a genocídium kérdése, ezért ezt a kérdést részletesebben körüljárjuk.

A genocídium fogalma 1944 előtt nem létezett, a kifejezést Raphael Lemkin használta arra, hogy a nácik rémtetteit leírja (United States Holocaust Memorial Museum). 1948. december 9-én az ENSZ elfogadta a genocídiumról szóló konvenciót (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide). Ez 1951. január 12-én emelkedett törvényerőre. Sajnos, már 1944 előtt is történtek olyan események, amelyekre ez a meghatározás illik. A genocídium fogalmát igen érzékenyen határozták meg. A második paragrafus b pontjában (Article II b) már azt is genocídiumként definiálják, ha lelki és testi sérüléseket okoznak egy csoport tagjainak (Causing serious bodily or mental harm to members of the group).

A levéltári kutatások és a visszaemlékezések is egyértelműen bizonyítják, hogy a Sajkás-vidéken nemzeti hovatartozásuk miatt végeztek ki és telepítettek ki magyarokat, ezáltal bizonyos területről eltűntettek egy etnikumot, s ez bőven kimeríti a genocídium fogalmát.

A németeket ért történések leírására is a genocídium kifejezést használják (PROKLE 2004). 1944 után a Vajdaság, de más területek etnikai arányai drasztikusan megváltoztak, és ez semmiképpen sem tagadható. A németeket teljesen

eltüntették, és helyükre szerbeket telepítettek. Mégis, a németeket és a magyarokat ért genocídium más, hiszen a magyarokat nem irtották és telepítették ki az egész Vajdaságból, a németeket viszont igen. Európai viszonylatban a vajdasági – ezen belül a Sajkás-vidéki – genocídium valójában a kisebbek közé tartozik, de ez nem indokolhatja a kérdés bagatellizálását.

Megállapítható, hogy nemzeti és ideológiai motivációk mozgatták a történéseket. A nemzeti szempontok a Vajdaság esetében gyakorlatilag változtatások nélkül kerültek át a királyi Jugoszláviából a titói Jugoszláviába. Tito hadserege is „Vajdaság délszláv jellegét őrizte”, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy általuk kedvezőnek vélt demográfiai változásokat hajtottak végre. Ennek a logikája akkor állt össze, amikor az államhatárok megváltoztatásakor az etnikai elvre lehetett hivatkozni. Ebből következett, hogy a határok megőrzésében fontos tényező lett a lakosság nemzeti összetétele. E logika hatására a királyi Jugoszlávia és a titói is úgy funkcionált, hogy a Trianonban megrajzolt államhatárokat egyre inkább nemzetivé akarták tenni, ez pedig esetenként embertelen, máskor pedig „csak” vesztes helyzetbe hozta a trianoni szerződés kárvallottjait, a magyarokat. Az ideológiai alapú szerbiai leszámolásokat még nem dolgozta fel a szerb történetírás, pedig monarchista beállítottságú szerbek és gazdag „kulákok” egyaránt áldozatául estek.

Vajdaság területén e kettős elv alkalmazása azt jelentette, hogy a magyar lakosság köréből ennek igen sok áldozata volt, de sokkal kisebb mértékben érintette a horvátokat és a bunyevácokat, míg a szerbek közül a „kapitalistákat” végezték ki, valamint azokat, akikre rá lehetett fogni, hogy kollaboránsok voltak. Tehát a ma korlátozott mértékben összeállítható statisztikákból megállapítható, hogy nem csak genocídium történt.

A genocídium magyarellenes jellegét „vegytisztán” és jelzésértékűen Tündéres (Vilovo) esetén elemezhetjük. A helyi magyarok némelyike egyszerűen nem akart elmenni, és így passzívan ellenállt. Ezért a katonai szervek kivégezték őket (MATUSKA 1991: 249). Ezzel befejezték a falu etnikai megtisztítását.

Különösen szembeötlő, és ez számít a genocídium megítélésében, a férfilakosság számának alakulása (MÉSZÁROS 1995: 49). Az akkori gyerekek egy esetben statisztika nélkül is megállapították ezt, amikor „Nézzétek! Ember!” felkiáltással reagáltak (MATUSKA 1991: 284), amikor férfit láttak, hisz azok száma a gyülekeztetési rendelet következtében megfogyatkozott Temerinben és Újvidéken. (Igaz, a kényszermunkából a többségük később visszatért.)

A magyar hatóságok által elkövetett túlkapasok helyszínei viszonylag rövid listán felsorolhatók, a jugoszláv hatóságok viszont úgyszólván minden magyarlakta településen követtek el gatzetteket. Maga az a kísérlet, hogy rendszerezetten kifejtsük őket, bőven meghaladná e munka terjedelmét. Az atrocitásorozat mérete tehát hűen tükrözi a hatalom szándékát.

A magyarok között az volt az általános álláspont, hogy aki nem érezte magát bűnösnek, az nem menekült el. Így joggal feltételezhetjük, hogy a kivégzettek több mint 90%-a nem követett el semmit, még köztörvényes bűnöket sem, szerbeket sértő cselekményeket pedig éppenséggel nem. A magyarok óriási hányada, ha nem is nyugodtan, de mégis halványan bizakodva – ezt bizonyítja az a tény, hogy maradtak – a békés átmenet reményében lakhelyén maradt.

A partizánok azzal is indokolták a katonai közigazgatás bevezetését, hogy nem voltak elég fejlettek a népfelszabadító bizottságok. Ez egyben azt is jelenti, hogy a délszlávok nem szervezkedtek meg eléggé, amit egyértelműen valószínűsít, hogy az 1944. október 25-én kelt rendelet (KASAŠ 1996: 158) szerint a németek, a magyarok és a románok lakta településen kizárólag („isključivo”) a szláv lakosság vehet részt a vezetésben. A katonai közigazgatás „egyértelműen a németek és a magyarok ellen irányult” (MÉSZÁROS 1995: 32), „hogy alaposan leszámoljunk az összes svábsággal, és mindazon magyarokkal, akik büntettet követtek el”, áll a Vajdasági Kommunista Pártszervezet 1944. november 13-i körlevelében. Ne tévesszen meg senkit az „akik büntettet követtek el” szókapcsolat, hisz alább is látni fogjuk, hogy a bűnösséget mindenkire rá lehetett bizonyítani. Ugyanis nem léteztek konkrét kritériumok, és az eljárások alkalmazása sem volt általános. A politikai szándékból elkövetett cselekményeket az is alátámasztja, hogy 1944 végén Kosovón is katonai közigazgatást vezettek be. Ott azért, mert az albán csapatok nem akartak a jugoszlávoknak engedelmessé válni. A Vajdaságra ez nem volt jellemző. A katonai közigazgatás bevezetése Vajdaság területén tehát még a legenyhébb feltételezés szerint is megelőző jellegű volt. Ez egészen bizonyos, hisz Vis szigetén még 1944 nyarán így döntöttek (KASAŠ 1996: 158, 576. számú jegyzet). Ezt először Bánátban Ivan Rukavina teljesen kidolgozva alkalmazta (KASAŠ 1996: 159). Kezdetből diszkriminálta elsősorban a németeket és a magyarokat, de helyenként a románokat is. Mintegy 140 000 németet az október 18-i döntés alapján hurcoltak táborokba, ami úgyszintén tervszerűsége vall. A vagyon elkobzása is szervezett volt. Bánátban – noha az ottani magyarok nem voltak vezető pozícióban – őket is táborokba internálták. Ez teljesen tudatos volt, hiszen már korábban célként tűzték ki, hogy a gazdaság megszervezését, a nemzeti viszonyok „rendezését” és a vagyonelkobzást meg kell valósítani. Ezt akár úgy is érthetjük, hogy a nemzeti kérdést a vagyonelkobzással kell megoldani, hiszen a jugoszláv nacionalizmusoknak mindig szociális vonatkozásai is voltak, hogy a szerzeményeket a hűség béreként kaphassák meg. Kasaš azzal is indokolja az atrocitásokat – és ez is tudatosságra vall –, hogy a partizánok féltek a diverzióktól – amelyeket Szálasinak közvetlenül az összeomlás előtt tett látogatására alapoztak –, de azokra nem került sor. Mindez ugyanabba a kategóriába tartozik, mint a magyar hatóságok retorziói is. (Itt és most ne bonyolítsuk a kérdést a Jugoszláv Királyság migrációs politikájával.)

Hadd jegyezzem meg, hogy Kasaš a „magyarirtással” kapcsolatban bonyolult („složeni”) okokról beszél, míg a magyar hatóságok „szerbirtása” – ez viszont az ő szóhasználata – egyértelműen a szerbek kiirtását tűzte ki célul. Valójában mindkét eset bonyolult, noha a magyarok irtása kevésbé az, hiszen az irtás szándéka egyértelműbb.

Szabályszerűen „nem a gyülelevész népség” követte el a kivégzéseket. Hadd álljon itt még néhány példa. Péterrévén (MATUSKA 1991: 177) a helyi „néphatalom” vett részt a megszervezésben. Isterbácon (MATUSKA 1991: 27) kétszáz 18 és 24 év közötti férfit tereltek össze – azt mondták nekik, hogy elesett katonákat kell eltemetniük –, és megölték őket (MATUSKA 1991: 32). Ez előre kitervelt és megszervezett tömeggyilkosság volt. Bezdánról minden 14 és 40 év közötti férfit (összesen 480-at) elvittek Zomborba, és egy ideig bizonytalan volt a sorsuk (MATUSKA 1991: 350). Újabb kérdéseket vet fel a 18 éven aluli újvidéki magyar diákok kivégzése (MATUSKA 1991: 299). Itt kell megjegyezni, hogy a szocialista Jugoszláviában igen népszerű volt Desanka Maksimović *Krvava bajka (Véres rege)* című költeménye, amely a Kragujevacon lemészárolt 7000 diákról szól. (A kutatások később kiderítették, hogy kb. 2800–2900 személyt öltek meg.) Az újvidéki eset méreteiben kétségtelenül kisebb, de indítékában nem különbözik.

Szervezettségre utal, hogy Temerinben előre megásták a gödröt, amelyet később nem is temettek be (MATUSKA 1991: 269). Gomboson, úgy tűnik, meghatározott számú embert kellett kivégezni. Tervszerűsége utal, és feljegyzések is vannak az azonos nevűek kivégzéséről. Varga Mátyásból az egyik faluban három is volt, mindháromat kivégezték, nem ellenőrizték, melyik közülük a bűnös, hiszen ez nem szerepelt az utasításban. Volt, hogy valakit nem találtak, ezért mást végeztek ki helyette, mintha a kivégzettek száma, nem pedig a bűnösség számított volna. Több helyen meg volt határozva a kivégzendők száma (MATUSKA 1991: 68., 282. és 287.). Újvidéken is előfordult, hogy „nem volt névsor, csak létszám” (MATUSKA 1991: 302). Könnyebben esett áldozatul a gazdag, a tanár és a művelt ember. Szabadkán a kivégzettek között volt a Délvidék egyetlen nyelvészdoktora, Bogner József. Ebben az időszakban máshol is ilyen osztály- és nemzetellenes elvek működtek, ami úgyszintén szervezettségre utal.

Egyes megnyilatkozások is a szervezettséget valószínűsítik. Isa Jovanović visszaemlékezésében erre rá is mutat, a Vajdaságban ugyanis a katonai közigazgatás idején az atrocitások magánakciók eredményeként nem voltak lehetségesek. Bizonyos, hogy a leszámolás célpontjai a magyarok voltak, hiszen elhangzott: „Ha szlovák, akkor mehet haza” (MATUSKA 1991: 307). Tehát a magyarokat összegyűjtő partizánok egy magát szlováknak valló magyart elengedtek. Zenta esetében Jovan Veselinov-Žarko, az *Autonóm Vajdaság születése* című könyv szerzője kijelentette: „Értsd meg, mindazt, ami akkor történt, nem

lehet elválasztani a párttól” (MATUSKA 1991: 137). Ide kívánczik Slavko Kekić kijelentése – freudi elszólása – miszerint ő Moholon „a feladatot már teljesítette”. (Mi lehetett a „feladat”?) Ott ő szervezte meg a Népfelszabadító Bizottságot (MATUSKA 1991: 139). Egy bizottság megalakítása önmagában nem szörnyű feladat, hacsak nem az alatt az idő alatt történtek a tömeges kivégzések. Moholon gyakorlatilag megtizedelték a magyarokat, az 5081 főből 300-at, más adatok szerint 760 embert végeztek ki. Slavko Kekić ezután Horgosra ment, ahol azokban a napokban tűnt el az öreg Virág plébános.

Több esetben igazolható, hogy máshonnan, esetenként távolról vezényeltek katonai egységeket, hogy végrehajtsák a kivégzéseket. Ismert, hogy Magyarokánizsán a kivégzéseket máshonnan jött – bizonyára jól előkészített – különítményesek hajtották végre, és azután a frontra vezényelték őket. Zentára Becséről vezényelték oda egy éjszaka a kivégzőegységet (MATUSKA 1991: 147). Péterrévén, amelyet baloldali beállítottságú lakossága miatt Vöröspecellónak, Kis-Moszkvának is neveztek, sajkás partizánok vették át a helyőrséget, és nem a helybéli magyar kommunisták (MATUSKA 1991: 177). Torontálvásárhelyen egy montenegrói jött a névsorral, és ő intézte az emberek összegyűjtését (MATUSKA 1991: 351). Újvidéken viszont alábbhagyott a terror, amikor a máshonnan származó katonákat a frontra vitték, és a helyiek vették át a közigazgatást (MATUSKA 1991: 306). Mindez a káderpolitika szerveztségére is utal.

Más szemszögből szemlélve, ha csupán a térképet megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a Bácska délkeleti részén lévő településekből eliminálták – meggyilkolták, elűzték – a magyarokat (Zsablya, Csurog, Mozsor, Tündéres, Kabol). Azokból a falvakból is, ahol sem 1941-ben, sem 1942-ben nem történtek atrocitások. Itt a partizánok teljesen vagy részben kitelepítették (1945 januárjában), részben kiirtották az ottani magyarságot, még hozzá válogatás nélkül, és ezt a legális hatóság tette. Máshol ez nem ilyen egyértelmű, de a völgyparti (obornjačai) tanyavilágban csak három öreg magyar férfi maradt, míg hatan-heten megszöktek, mert megsejtték a nyilasok letartóztatását.

Az általam elemzett események és az azokból kikövetkeztetett szándékok nem tekinthetők bizonyítéknak. Ugyanakkor olyan sok eset mutat hasonlóságot, hogy a gondosan következtető elemző megfelelő cáfolat nélkül nem tagadhatja az előre eltervezettséget, és a kérdés eldöntésére a pró vagy kontra bizonyíték megtelelésére sarkall. Végül is Bácska déli vidékeiről valóban kiszorult a magyarság, hiszen a háború utáni „testvériség-egység” korszaka, valamint a természetes demográfiai folyamatok bevégezték azt a folyamatot, amely már 1920-tól elkezdődött, de amely döntő lendületet 1944 után kapott. A kommunista párt belefoglalta céljai közé, és meg is valósította Vajdaság szlávosítását.

TITO SZEREPE

1944 végére már nagyjából összeállt a majdani délszláv állam vezetői és kormányzóstruktúrája. Élén a kibontakozó személyi kultusz központi figurája, Tito volt, aki nagyjából ellenőrzés alatt tartotta a folyamatokat. A későbbiek során olyan nagy tekintélyt vívott ki magának, hogy sokan még ma is azt gondolják, nem lehetett köze a magyarok elleni gaztettekhez. Ez végsőkig naiv gondolkodás, hiszen a németek internálása és kitelepítése Európa-szerte központi irányítással folyt, így Jugoszláviában is.

Versecen 1944. október 17-én Tito – Isa Jovanović visszaemlékezése alapján – Nikola Petrović javaslatára és Ivan Milutinović, valamint Jovan Veselinov-Žarko támogatására elrendelte a katonai közigazgatás bevezetését (MATUSKA 1991: 369–370). Pedig biztosan tudta, mit rendel el. Máshol a németek kapcsán – pejoratívan fogalmazva – a „svábok”-tól (KASAŠ 1996: 159) való megtisztításra szólított fel. A partizán hatóságok a magyarokkal kapcsolatban is a „megtisztításról” beszéltek (KASAŠ 1996: 161). Farkas Nándor zentai – viszonylag magas beosztású kommunista funkcionárius visszaemlékezése szerint – Tito és Žarko (bizonyára Jovan Veselinov) Versecen megbeszélték a katonai közigazgatást, mert „Tito és vezérkara a magyarok esetleges ellenállásától tartott, tehát a megtorlást nemcsak a bosszúvágy vezérelte, hanem ez a bizalmatlanság is” (MATUSKA 1991: 135).

Juhász Géza egyetemi tanár egy küldöttség fordítójaként volt jelen a Vajdaságban azokban a napokban. Magyarországi ellenállók találkoztak Titóval. Ott azt hallotta, hogy küldöttség járt Titónál azokról a vidékekről, ahol a magyar hatalmi szervek 1942-ben végrehajtották azt a „rossz emlékü razzsiát”. Titótól szabad kezet kértek és kaptak a „vérengzés megtorlására” (MATUSKA 1991: 135). Egyelőre ez az újságcikkben közölt visszaemlékezés a legközvetlenebb bizonyíték Tito szerepére a magyarokkal történelemmel kapcsolatban. A szlovéniai eseményekben való szerepéről már van írásos dokumentum is, nem kizárt, hogy lesz ilyen a Vajdasággal kapcsolatban is a központi levéltárakban.

Mészáros Sándor tanulmányozta a partizánmozgalom akkoriban hozzáférhető dokumentumait. Tartalmukat vizsgálva azt találta, hogy 1944-ig a kommunisták minden becsületes embert harcra hívtak, azután azonban már csak a „szerb, szlovák, horvát, ruszin” (MÉSZÁROS 1995: 21) népet. Az 1942 tavaszán megtartott turiai gyűléstől és a későbbi gyűléseken, beleértve az AVNOJ 1943. november 29–30-i gyűlését is, fokozódik a keménység. A német megszállás (1944. március 19.) után még mindig barátságos a hangnem. De a barátságos felhívások, amelyeknek az volt a célja, hogy a honvédek adják meg magukat (semmi értelme harcolni), álnok volt, és akik hittek a felhívásnak, azokat kivégezték (MÉSZÁROS 1995: 20). Az év nyara után azonban megváltozott a hangnem:

„az eddigi büntettek mindannyiatokra súlyos teherként jelentenek”. Fontos körülmény, hogy erről sem Nikola Petrović, Tito akkori bizalmasa (Kasaš nem tér ki Nikola Petrović uszító cikkeire a *Slobodna Vojvodina* hasábjain), sem Ivan Rukavina, a katonai közigazgatás vezetője, nem akart nyilatkozni. Így megállapítható, hogy valami fontosat akartak eltitkolni. A hallgatás oka, ha nem is teljes bizonyossággal, de kitapintható. 1942. október 2-án kelt az a tartományi pártbizottsági utasítás, melynek 5. pontja azt tartalmazza, hogy le kell számolni az ötödik hadoszloppal, „elsősorban a svábok [árulkodó szóhasználat] és a magyarok soraiból”. Az ötödik hadoszlopnak vesznie kell (MÉSZÁROS 1995: 30, 45. számú jegyzet és 31). A JKP észak-bánáti körlevele szerint mindenki ötödik hadoszlopnak számít, aki tagja Draža Mihailović, Dimitrije Ljotić csapatainak – és ami már a magyarokat is érinti –, a segédrendőrségnek, a DMKSZ-nek, a Kulturbundnak, a Prinz Eugen SS-hadosztálynak, a Vaszgárdának, a közigazgatási szervezeteknek, a szakszervezeteknek, valamint azon szervezeteknek és intézményeknek, akik „áruló tevékenységet” folytattak. Tehát mindebbe, különösen az utolsó meghatározás nyomán, mindenki besorolható volt, aki nem volt partizán. Az általánosan megfogalmazott utasítás alkalmat adott arra, hogy egy folyamatosan szélesíthető körrel leszámoljanak, ugyanis az áruló tevékenység könnyen volt alkalmazható mindenkire, aki beleilleszkedett a megszállók által kialakított rendszerbe, vagyis mindenkire, aki nem állt be partizánnak. Nyitott volt az út a helyi parancsnokok túlkapásainak, a személyes bosszúnak, a haszonszerzésnek... És ezt a kaput „fentről” nyitották ki.

Szimptomatikus, ahogy a magyarok kérdését „lebegtették”, azaz volt néhány hét, amikor még nem lehetett tudni, hogy olyan sorsuk lesz-e, mint a németeknek. Olajos Mihály zentai kommunista visszaemlékezése szerint: „A németeket el fogjuk innen kergetni! Mi a németekkel nem élhetünk egyazon országban mindazon büntettek után, amit elkövettek. Más kérdés, hogy minden német-e. A magyarok ügye még nincs eldöntve. Valószínű, hogy ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel kapcsolatban. Ennek alapján tehát a magyarok nem lehetnek tagjai a népfelszabadító bizottságnak” (MATUSKA 1991: 146). Isa Jovanović is hasonlókat mond visszaemlékezéseiben, sőt önkritikát is gyakorol. Logikus az a feltevés – ami csak feltételezés –, miszerint a katonai közigazgatás arra is szolgált, hogy a kitelepítés folyamatát előkészítse, és hogy ne kelljen számot adni az áldozatokról (MATUSKA 1991: 173). A „népfelszabadítók” tervei között a magyarság kitelepítése írásos formában is szerepelt. Ezek a Vukosavljević-tervek. Ispánovics István egy hosszabb és egy rövidebb tervezetet is talált belgrádi levéltári kutatásai folyamán (*Hét Nap*, 2008. január 16.). Ennek lehetett volna az előjátéka a represszió, a katonai közigazgatás.

Az OZNA Tito utasítását követte, és mindenről beszámolt neki (bizonyára idő kérdése, hogy erről még több bizonyíték kerüljön elő). Elárulja magát a

Szabadkán mondott beszédében is: „Itt egy kicsit kitakarítottunk” (MÉSZÁROS 1995: 39). Kelemen Mátyás, az egykori kommunista erről úgy nyilatkozott, hogy Titónak biztos volt tudomása a gáztettekről, még akkor is, ha a helyi parancsnokok hajtották azokat végre (MATUSKA 1991: 165). Végül hadd álljon itt még az Isa Jovanović által feljegyzett egyik Tito-elszólás Nezsénnyel kapcsolatban, ahol szabályosan ítétek el és végeztek ki 11 személyt: „Hát ezt megtudhatja a nemzetközi közösség” (MATUSKA 1991: 342). Ez egy latens állítást tartalmaz, nevezetesen azt, hogy létezik valami, amit nem tudhat meg a nemzetközi közösség! Úgy vélem, hogy Titónak döntő szerepe volt a magyarok elleni népiirtás megindításában és leállításában is, de erről egyelőre nem került elő perdöntő levéltári irat. A Titót teljesen felmentő vélekedések azonban alaptalannak tűnnek.

Elképzelhető egy olyan forгатókönyv, miszerint a vérengzéseket Tito állította le. Tény, hogy Tito 1944. szeptember 19-e és október 4-e között Moszkvában járt Sztálinnál. Ekkoriban a hadi helyzet aktuális kérdéseit tekintették át. Ekkor még a csehszlovákiai magyarok sorsa is függőben volt (majd csak 1945-ben születnek meg a Beneš-dekrétumok). Hazatérte után úgy nyilatkozott, hogy a magyarokat nem kell bántani. Úgy vélem, ha a jugoszláv vezetésnek a magyarok kitelepítése kifejezett célja lett volna, megtehetette volna azt, ahogy az Csehszlovákiában megtörtént. Hogy miért nem így történt, arra több magyarázat található. Egyrészt a magyarokat Potsdamban nem egyenlítették ki a németekkel. Másrészt Rákosi Mátyás (aki a délvidéki Ada szülötte) is közbenjárhatott Sztálinnál a magyarok érdekében (Rákosi, a korszak magyarországi retorikájában, teljesen atipikusan nyilatkozott a felvidéki és erdélyi magyarok ügyében is, amikor védte őket). 1945 januárjában Titóval is találkozott (ekkorra már szünőben volt a vérengzés). Titónál verseci tartózkodása idején járt egy magyar küldöttség, és talán a magyarirtás leállítását kérte (MÉSZÁROS 1995: 196). Sztálinnak valóban az volt az érdeke, hogy beillesse a magyarokat saját birodalmába, főleg azután, hogy Churchill-lel hallgatólagosan megegyeztek az érdekövezetekről. Ezt nehezebben lehetett volna megvalósítani akkor, ha több millió menekült érkezik Magyarországra. Magyarország esetében minden fontos háború utáni döntést gyakorlatilag a szovjetek hoztak meg. Románia és Csehszlovákia talán fontosabb volt Sztálinnak, de az ottani deportálásokat és genocídiumokat is csillapította és leállította (1941-ben még Sztálin is a magyarok számára kedvező határrevízióban gondolkodott). Elképzelhető, hogy Sztálin volt az, aki leintette a népiirtást, mivel Magyarország az ő kezében volt, és akkoriban már abban volt érdekelt, hogy minél kisebb legyen a feszültség a szövetségesei között. Ekkor még a jugoszláv vezetés Sztálin minden óhaját teljesítette.

A PROPAGANDA SZEREPE

A kommunizmus a propaganda szempontjából igen modern és hatásos volt a huszadik század első felében és azután is.

A partizánok félelmetes propagandát fejtettek ki, és ez jellegéből kifolyólag nem lehetett árnyalt. Többek között Zsukov emlékirataiból is tudjuk, mekkora ereje van a jó propagandának, és mennyire fontos megvalósításához a központi koordináció. Erre abban a pillanatban (1944-től) csak a jugoszláv kommunisták voltak képesek.

A magyarok országos szinten nem voltak a jugoszláv vezetés fő célpontja, de a magyar „fasiszták” elleni propaganda lehengerlő volt. Akkoriban a partizánok között a „fasiszta” szónak akkora negatív érzelmi töltete volt, mint Amerikában a „japcsi”-nak (angolul: „Jap”, akiket meg kellett védeni a népharagtól).

Hadd illusztráljam a propaganda kíméletlenségét egy németek ellen irányuló 1946-os szöveggel: „Csodálattal tölt el az a nyüzsgés, csupa élet, elevenség – a szekicsi (a falu nevét Lovćenacra változtatták) utcákon – menetelő munkáscsoportok, harmonika hangja mellett felcsendül a dal – druzse Tito...”. „Most mennyire más a falu képe, mint a megszállás alatt. Emberi ébredés, élni akarás, sürgés-forgás. Nem látni a házak előtt a padokat, rajta a hernyóalakú, pocakos hasú svábokat, akiknek a bortól pirosodott az orruk.” „Ha egy kicsit visszapillantunk a múltba, láthatjuk a svábság terjeszkedését a környékbeli falvakba. Éhbéért dolgoztatták a magyar munkásságot, hogy aztán a kicsikart verítékéből minél több és több földet vehessenek.” „Itt más van, az új társadalom most rakja megingathatatlan alapjait: közösség, szeretet az alap és az elszakíthatatlan ragaszkodás Tito (sic!) marsalunkhoz...” (PAP Endre: Telepesek magyar szemmel. *Magyar Szó*, 1946. január 3., 4.) Ebből a magyarságtól elvárt viszonyulás is kiérthető.

A propaganda mindig és egyértelműen utal az éppen aktuális szándéokra. Ebben mindent megtettek, hogy az ellenfelet „dehumanizálják”, állatokhoz, férgekhez hasonlították őket. A propaganda a katolicizmus ellen is irányult. A horvátországi szerbirtó eseményekben szerepük volt olyan személyeknek, akik valami módon kötődtek a katolikus egyházhoz.

A propagandát tudatosan szervezték az éppen aktuális helyzetre is építve. Nem túlzás Mészáros Sándor megállapítása, miszerint nemcsak a büntetésre törekedtek, hanem működött a céltudatossággal párosult féktelen bosszúvágy is (MÉSZÁROS 1995: 31). A katonai közigazgatással kapcsolatban – és ez már cseppet sem sejtés vagy spekuláció – az is figyelmet érdemel, hogy később más helyzetben más propaganda az egész témát igyekezett titokban tartani. Ennek része, hogy eufemizáló holtta nyilvánításokat írtak (MÉSZÁROS 1995: 25, 35. számú jegyzet) nagy számban: „Eltűnt a község felszabadításáért folyó harcokban” – miközben a legtöbbször nem is voltak harcok.

A propaganda leszivárog mikrotörténéseibe is. Torontálvásárhelyen pl. egy Saša nevű „szőke suhanc” „véresen uszított a magyarok ellen” (MATUSKA 1991: 350). (Emberi kvalitásáról álljon itt az, hogy korábban egy idősebb hölgyet meg akart erőszakolni.) Máshol egy Maslarić Božidar mondott uszító beszédek. A propagandának tudható be, hogy a pélmonostori (Baranya) miseruhából kombinét (MATUSKA 1991: 365) varrtak. A felszabadulás után a magyarokat és a németeket egyszerűen lefasisztázták. A magyarok helyzetén egyes esetekben rontott a szerb papok tevékenysége. Újvidéken ők „vezényeltek” a katolikus papoknak (MATUSKA 1991: 305). Sőt Adán, ahol különben nem volt vérengzés, a pravoszláv pap és emberei néhány embert „léuszttak” a Tiszán (MATUSKA 1991: 166).

A történések elfogadását és igazságosnak tartását, „értelmét” végül az a tény adja meg, miszerint a kitelepített németek és magyarok helyébe minden esetben délszlávokat – főleg szerbeket, 225 000 családot – telepítettek be, ezzel „megőrizve”, a gyakorlatban erősítve, illetve létrehozva a Vajdaság délszláv jellegét. Az eseményeknek voltak tehát kedvezményezettjei, mégpedig ugyanaz a logika szerint, mint amilyen a magyar hatóságok szándéka volt a székely betelepítéssel és a „dobrovoljacok” kitelepítésével, csak éppen a méretei és eredményei mások. Valójában a Vajdaság nem is volt délszláv jellegű a világháború előtt, egyetlen nemzeti közösség sem volt többségben. A propaganda célja ennek a megváltoztatása volt. Valójában a térség délszláv jellegéről szóló diskurzus az akkor érvényes szándékot vetíti a múltba, hogy ezzel a jelent és a jövőt igazolja. Vajdaság történetének folytatásában ez alakítja majd a róla szóló propagandát. Ennek logikus folytatása a magyarság marginalizálása. Hihetetlen, hogy még senkiben nem szült kételyt, hogy minden magyart háborús bűnösnek nyilvánítottak és kitelepítettek a Sajkás-vidékről. Igaz, ezen a vidéken voltak fegyveres harcok, és a razzia is itt történt meg, de ebből csak egy primitív logika és a titói propaganda „igazságából” következik az, hogy minden magyart ki kellett telepíteni.

Hogy az események nem torkolltak teljes genocídiumba, vélhetően a nemzetközi helyzetnek köszönhető, valamint annak, hogy Titónak és körének a magyarirtás nem volt kifejezett célja. Az 1944–45 utáni propaganda folytatta addigi témáit, csak más formában. A megleckéztetés és erkölcsi megsemmisítés, a nemzetileg elkötelezettek gúnyolása, valamint az értelmiség megfélemlítése, illetve megfelelő „erkölcsi, szellemi profilúvá” alakítása folyt. A háború után a magyarságnak szerep jutott az ún. „nagyszerb nacionalizmus” elleni harcban. A nagy országos összképben a „nagyszerb nacionalizmus” elleni biztosítékok egyik helyi eleme volt a jelentős számú magyar kisebbség.

A propaganda jellegéből azonban az is következik, hogy egy propagandát nem lehet egy másikkal törölni. A háború végi propaganda egyben felbujtás is

volt erőszakos cselekmények elkövetésére. Az ebből származó indulatokat kanalizálta a politikai vezetés, azonban bizonyos esetekben még mélyebb és sötétebb bugyraiba vetette az embereket.

A MENTÁLIS KATASZTRÓFA

Az atrocitások résztvevőinek szubjektív szféráját tekintetbe vevő megállapításokat is tennünk kell. A háború szörnyű, az emberi lélek nem tudja torzulások és súlyos válságok nélkül elviselni a közelében történő, látott, elmesélt és elképzelhető történések terhét. Az elkövetők pedig egész életükben hordozzák tetteik terhét. A háborúban az emberélet leértékelődik. Nagy irodalma van, és még nagyobb szóbeli hagyománya az egészen torz és embertelen viselkedésformáknak. Nem tévedés tehát, ha a háború okozta mentális traumák aktivizálódásáról és az örült bántalmazások soráról beszélünk.

Egészen szürreális, ahogy a temerini magyarokat az újvidéki reptér épületébe zsúfolták, és nem engedték őket még szükségüket sem végezni, éjszaka pedig elemes lámpákkal világítottak azokra a padlókra, ahol heringek módjára voltak összezsúfolva, és aki felemelte a fejét, rögtön agyonlőtték (MÉSZÁROS 1995: 55, 193. számú jegyzet). Ez a helyzet egy agyrém, de az is, amikor késekkel (MÉSZÁROS 1995: 137, 178. számú jegyzet), baltával (TELEKI 1999: 38 és MÉSZÁROS 1995: 126) végeznek az emberekkel.

Úgy vélem, ebben annak is szerepe volt, hogy az Oszmán Birodalom utolsó évszázada rendkívül erőszakos volt, hogy a Balkánon tovább tartotta magát a török módon történő kivégzések korszaka. Ennek ellenére sem tekinthető normálisnak az ilyen kegyetlenkedés. Olyannyira nem az, hogy – ahogy az egyik szemtanú mondja –: „Az ember feje belefájdul...” (MATUSKA 1991: 168). Egyébként voltak ilyen esetek az 1991-től kezdődő délszláv háborúban is, hiszen a kegyetlenkedésre való emlékezést a titóizmusban mindvégig fenntartották.

A mentális katasztrófa mélyebb szféráiba visz bennünket az, ahogy – az egyik legdokumentáltabb színhelyen – Temerinben a gyilkosok, miközben gattetteiket követték el, mulatoztak a mázsaházban (MATUSKA 1991: 290). Szóltak a tangóharmonikák, fogyott a pálinka, miközben a padló, a falak véresek voltak. Újvidéken Varga György arról számolt be, hogy a mai Matica srpska épületének egyik szobájában a falakon vér és kilötytént agyvelő volt, és vértócsák mindenütt (MÉSZÁROS 1995: 132). A kínzásoknak elsősorban a papok estek áldozatul.

Több olyan visszaemlékezést gyűjtöttek össze, amit az emlékezet a különös kegyetlenség okán őrzött meg. Óbecsén Petrányi Ferenc plébános hasán ugráltak, szétaposták az embert (MATUSKA 1991: 184). Több esetben halálra vonszolták a papokat (MATUSKA 1991: 199, felsorolás a papokról. Azóta a szerző egy hosz-

szabb listát is összeállított). Így bántak Berger tavankúti pappal és a helyi, pontosabban még be nem azonosított „Rice Pistával”. Baranyai papokat is bántalmaztak. Baranya most Horvátországhoz tartozik, de akkoriban teljesen összefüggtek a történések a vajdaságiakkal. A baranyai pap Klein Tivadar lábába horogkeresztet véstek (MATUSKA 1991: 366). Csurogon egy embert a keresztre feszítettek, és nyúzták (TELEKI 1999: 33). A kanizsai (Magyarkanizsa) kínzások során Szabó Dénes tóthfalusi plébános testét megvagdosták, és nemi szervét levágták. Ugyanezt a temerini Wolpert Francival (Szaferi) is elkövették (MATUSKA 1991: 276). Ugyanitt említik, hogy Tallós Andrásnak kiverték az összes fogát.

Más szörnyűségek is történtek, Temerinben cigarettával is sütögették az embereket (MATUSKA 1991: 283). Fondorlatos kegyetlenség volt az, ahogy Oroszlámoson (Banatsko Arandelovo) egy macskát tettek be az adatközlő ember nadrágja szárába, másoknak pedig hasogatták a bőrét, majd megsózták (MATUSKA 1991: 323). Bezdánban megcsonkított hullák kerültek elő: mintegy negyven egy udvarból, húsz pedig egy csatornából (MÉSZÁROS 1995: 177). Oromhegyesen is voltak kegyetlen kínzások (MATUSKA 1991: 129). Az adatközlők elmondása szerint általános volt, hogy valakit/valakiket halálra vertek (pl. a tóbai papot megverték, a pincébe a lépcsőkön lelőtték, és meghalt (MATUSKA 1991: 329). Itt-ott többeknek leszaggatták a körmeit. Mindezek után felmerül a kérdés: az elkövetők ép eszű embereknek tekinthetők-e? Annyi bizonyos, hogy valami „kiakadt”, az erkölcsi érzékük megbomlott, ezért voltak képesek ilyen szörnyűségekre. Ebben az időszakban a magyarok élete elérte a lenedett, és meg lehetett szokni az embertelenséget.

Az általános értékválság olyan erős volt, hogy nem egy esetben kisebb konfliktusokat intéztek el oly módon, hogy a magyar felet megölték. Ilyen volt Nikola Dević muzslyai juhász esete, aki megölette azt a csószot, aki tetten érte, amikor a tilosba hajtott (MATUSKA 1991: 335). Ismertek azon esetei a személyes bosszúnak, amikor az adósságbehajtás, illetve annak elmaradása volt a motívum. Ezek klasszikus bűnügyek, csak az a baj, hogy abban a „mindössze” százhárom napban ez teljesen szokványos volt. Az egyéni rossz szándék és kegyetlenkedés összefolyt a bosszúkkal, a partizánhatóságok vizsgálódásaival, de gyakran semmi értelme nem volt. Ép ésszel felfoghatatlan, miért tették, amit tettek az óbecsei Centrál Kávézóban, a temerini mázsaházban, az újvidéki hírhedt „kettes szobában” stb.

A mentális megterheltség és az elszabadult indulatok tömeges méreteket öltöttek Csurogon és Zsablyán, ahol szálfegyverrel is ölték (MÉSZÁROS 1995: 109). A Teleki Júlia által összegyűjtött visszaemlékezésekben szinte minden oldalról agyonverésekről, megcsonkításokról esik szó. A kínzások és kínhalálok ilyen gyakori előfordulása és milyensége kollektív méretű, tömeges örületről tanúskodik.

Az elkövetők azonban tudták, hogy mit tettek. Ezért próbálták eltüntetni a nyomokat. Óbecsén a hullákat az emésztőgödörbe süllyesztették (MÉSZÁROS 1995: 92). Ez a felemás hozzáállás később is megmaradt. Pl. az Újvidék közeli Guszak-szálláson előkerült csontokat a török időkből származóknak minősítették, és szétszórták, amit a valóban török időkből valókkal bizonyára nem tettek volna (MÉSZÁROS 1995: 136). Horgoson csárdát építettek a tömegsír helyére, Csurogon pedig a téglagyár mellől munkagépekkel „kanalzták ki” és szállították el a csontokkal teli földet.

A mentális megterheltség apropóján különösen arról kell szólni, hogy a járeki táborban csecsemők haltak meg tömegesen, és a hastífusz terjedt. Ilyen értelemben ezek a táborok, főleg a járeki, haláltábornak is minősíthető. (Csorba Béla legújabb kutatásai alapján több mint ezer gyermek halt meg a táborban: VMDP HÍRLEVÉL, 2010. március 7.)

Végül azt állapíthatjuk meg, hogy a délvidéki események beleillenek abba a sorozatba, amelyben Treblinka, Katyn, Auschwitz, Dachau vannak. Mindezek után Kasaš kijelentése, hogy mindössze százhárom napig tartott a katonai közigazgatás, egyenesen cinikusnak tűnik (KASAŠ 1996: 109). Ugyanúgy, mint az a kijelentés is, miszerint a partizán hatóságok a „népeink ellen” elkövetett bűnöket torolja meg (MÉSZÁROS 1995: 184). Tito és a jugoszláv csúcsvezetés beleegyezett a Sajkás-vidék magyartalanításába, mert egyéb pillanatnyi érdekeik erősebbek voltak.

KÖVETKEZTETÉS

A tanulmányban tárgyalt minősítések a történések egy-egy aspektusát ragadják meg. A genocídium a magyarok esetében is megtörtént, a partizánok hasznosnak ítélték a magyarok kitelepítését (KASAŠ 1996: 160). A németek esetében a genocídium még súlyosabb volt, a Vajdaság és Jugoszlávia teljes területéről eltüntették őket. A fenn ismertettek tükrében nem kerülhető meg, hogy genocídiumról, illetve tömeges gáztettekről beszéljünk.

A magyarok sorsa egy ideig eldöntetlen volt, ez módot adott a helyi partizán hatalmasságoknak arra, hogy belátásuk szerint cselekedjenek. Ebben gyakran közrejátszott a sovinizmus és az általános értékválság, valamint az emberek megbomlott lelkivilága. Ide sorolhatjuk a bosszúállást, a vérbosszút, a nyereségvágyat, a haszonszerzést, az irigység által felkorbácsolt hirtelen indulatokat, amelyek itt-ott emberi aljasságba csaptak át. Herceg János szerint az akkor működő „antifaszizmusban” bennefoglaltott a „primitivizmus is, és a rejtett nacionalizmus”. Az események lefolyásában szerepe volt még az osztályérdekeknek, a hadihelyzetnek, az ideológiai megfontolásoknak. A háború vége felé olyan közhangulat uralkodott el, hogy a győztesek büntetlenül bánthatják a veszteseket, ám

a „vesztesek” többnyire fegyvertelen civilek voltak. Önmagában véve az indulatok nem tűnnek jelentősnek, de beleilleszkednek a párt, az államhatalom és a katonai vezetés politikájába. A vajdasági eseményeket nem igazolhatják a fronton történő események. A front nem a nemzetiségek ellenállása miatt torpant meg, hiszen ilyen nem is volt, hanem a földrajzi objektumok, valamint a reguláris erők ténykedése miatt. Katonai közigazgatást úgy is meg lehet szervezni, hogy közben ne legyen szükség tömegek legyilkolására. A katonai szempontok nem igazolhatják azokat a cselekményeket, amelyek megtörténtek, így a történések tudatosság és megítélés szempontjából azonosak a korszakban történő más népiirtásokkal.

Azt nem állíthatjuk, hogy az események minden részlete tudatosan volt megtervezve, mégis az intézkedések szervezettek voltak (ezért találó egy-egy település kapcsán razzjáról beszélni).

A magyarok teljes eltüntetésének koncepciója létezett, noha nem a magyarok voltak az újonnan felálló államszervezet terrorjának egyedüli célpontjai. A politika magyarellenes indulatokra is épített a politikai cselekvésben. Hasonló volt a helyzet Romániában, ahol ez idő tájt atrocitások érték a magyarságot (MÉSZÁROS 1995: 196). Az államhatalom, kihasználva a magyar hatóságok által elkövetett gaztetteket, magyarellenes közhangulatot teremtett, noha az is igaz, hogy amikor már eldőlt a magyarok további sorsa, akkor az együttműködést és együttélést kezdték propagálni.

Ha a következmények felől közelítjük a történeteket, akkor a Vajdaság nemzeti szempontból történő átstrukturálása történt. Másrészt nyilvánvaló, hogy a magyarok, a németek, az egyéb nacionalisták, a gazdag parasztok és a kisiparosok megleckéztetése történt. Az új rendszer ezzel nyomatékosította, hogy mit vár el a lakosságtól.

Vajdaság háború utáni sorsának alakulására és napjainkra is rányomja bélyegét az erkölcsi szempontból igazolhatatlan erőszakcselekmény-sorozat, hiszen ennyi év távlatából is azt üzeni, hogy akinek fegyvere van, az mindent megtehet, és aki hatalmon van, az mindent elfogadtathat. A politikai hatalom a nagyszámú délszláv telepes betelepítésével utólag „adott értelmet” a történéseknek. Igazolta, az emberirtás nemzeti szempontjait, amiben – illetve az előállt helyzet fenntartásában – érdekeltté tette az újonnan betelepült embercsoportokat. Így a németeken és a magyarokon elkövetett erőszakot elfogadhatóvá próbálta tenni. Egyben azt is elérve, hogy minderről minél kevesebb szó essen.

Tarthatatlan Tito véleménye (MÉSZÁROS 1995: 158, 577–578. számú jegyzetek), hogy a népfelzabáló bizottságok Vajdaság délszláv jellegét őrizték meg (očuvanje jugoslovenskog karaktera), hiszen egyrészt Vajdaság közvetlenül a második világháború előtt de facto nem volt délszláv jellegű. Nem „megörzészről” volt szó, hanem egy új helyzet kialakításáról. A lényeg szempontjából pedig teljesen mindegy, hogy a titóizmus miként deklarálta önmagát.

Végül, úgy hiszem, megállapítható, hogy az 1944–45-ös események okai összetettek, de korántsem annyira, hogy ne lehessen a különböző tényezőket beazonosítani és csoportosítani. A történesekben része volt az újonnan kialakuló államhatalomnak, a helyi politikai és társadalmi tényezőknek és egyesek személyes érintettségének. A politikai-katonai hatalomnak meglették volna az eszközei, hogy mindezt előbb is leállítsa, mint ahogy ezt később meg is tette. Sőt, el sem kellett volna kezdenie. Ezért úgy vélem, az új hatalom „számításában” benne volt az emberirtás is.

(Vége)

IRODALOM

- KASAŠ, dr. Aleksandar 1996. *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad
 MATUSKA Márton 1991. *A megtorlás napjai* (Ahogy az emlékezet megőrizte). Újvidék
 MÉSZÁROS Sándor 1995. *Holtta nyilvánítva* (Délvidéki fátum 1944–1945).
 PROKLE, Herbert–VILDMAN, Georg–VEBER, Karl–ZONLAJTNER, Hans 2004. *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*. Društvo za srpsko-nemačku saradnju. Beograd–München
 TELEKI Júlia 1999. *Keresem az apám sírját*. Tóthfalu

INTERNETES FORRÁSOK

- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, New York, 9 December 1948: <http://www.un.org/millennium/law/iv-1.htm> (A források megtekintése 2011. szept. 10.)
 Ispánovics István: A magyarok erőszakos kitelepítéséről. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, <http://www.vmmi.org/index.php?ShowObject=kronika&id=69>
 United States Holocaust Memorial Museum, Holocaust Encyclopedia: <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007043> (A források megtekintése 2011. szept. 10.)
 Vajdasági Magyar Demokrata Párt HÍRLEVÉL VIII. évf., 48. szám, 2010. március 7. http://www.vmdp.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=171:hirlevel-viii-efv-48-szam&catid=9:archivum&Itemid=16 (A források megtekintése 2011. szept. 12.)

Qualifications of the 1944-45 Events (II)

The aim of the study is to try to take a possible account of the events taken place in Vojvodina and Croatian Baranja during the very establishment of Tito's regime in 1944-45. This is an attempt to take a closer look at the qualifications pronounced and written in every-day life about the events in 1944-45, and, based on known facts, to evaluate and substantiate those qualifications in order to justify or refute them.

Keywords: military government, jurisdiction, innocence, guiltiness, revenge, blood feud, hatred towards Hungarians, genocide of Hungarians, genocide, martyr, propaganda, Tito, partisans